

Het voortleven van het Godinnenerfgoed Naar een synthese van schijnbare diversiteit

Wim Bonis

Samenvatting

Het Godinnenerfgoed

Zoals de titel aangeeft, is deze studie gewijd aan het voortleven van het Godinnenerfgoed. Ik heb heel bewust gekozen voor de term *erfgoed* en niet voor *verering*. Voor het doel van deze studie was de term *verering* te nauw, omdat deze uitsluitend verwijst naar het religieuze aspect van de Godin. Ik had een veel bredere studie voor ogen, waarbinnen ook ruim aandacht besteed zou kunnen worden aan de seculiere aspecten van ons bestaan. De meeste studies over het erfgoed van de Godin, beperken zich meestal tot de Godin(nen)verering, en gaan daardoor meestal of grotendeels voorbij aan het belang van het seculiere voortleven van dit erfgoed. Ze leggen een vrij direct verband tussen de oude Godin(nen)verering en de huidige opleving van spiritualiteit waarin de Godin een centrale rol speelt. Uit die studies zijn hele belangrijke inzichten voortgekomen, die absoluut veel meer aandacht verdienen dan ze tot nu toe hebben gekregen, en daarom zal ik daar hier niets aan afdoen. Ik heb die studies veelvuldig geraadpleegd. Maar volgens mij wordt aan de ontwikkeling van de oude Godin(nen)verering naar de moderne Godinnenspiritualiteit een belangrijke dimensie toegevoegd als we ook een goed beeld krijgen van de betekenis van het seculiere voortleven, dat functioneert als een soort tussenstadium tussen het religieuze en spirituele voortleven en als een belangrijke initiator heeft gewerkt (en nog steeds werkt) van het spirituele voortleven. Daarom heb ik gekozen voor de term *Godinnenerfgoed*.

Een synthese van schijnbare diversiteit

De subtitel 'Naar een synthese van schijnbare diversiteit' verwijst naar de hoeveelheid en gevarieerdheid van de onderwerpen die in deze studie aan de orde komen. In onze tijd van wetenschappelijke specialismen zijn veel van die onderwerpen tot nu toe redelijk strak afgebakende terreinen gebleven, waarbinnen een beperkte kennis bestaat over de aangrenzende terreinen. De onderwerpen die aan de

orde komen zijn op het eerste gezicht nogal divers, maar ze zijn naast elkaar geplaatst om te laten zien dat dit een schijnbare diversiteit is. Aan de hand van de hoeveelheid en gevarieerdheid van de onderwerpen wordt getoond dat het Godinnenerfgoed heel diep geworteld moet zijn, omdat dit anders zich niet op zoveel terreinen zou manifesteren. De specialistische analyse staat dus niet op de voorgrond in deze studie, maar de synthese. Het is belangrijk dat de nadruk in de subtitel ligt op *naar*: ‘naar een synthese van schijnbare diversiteit’. Ik wil hiermee aangeven dat ik – ondanks de omvang van de studie – slechts een eerste aanzet heb willen geven om de thematiek in kaart te brengen. Ik ben me er terdege van bewust dat er nog veel meer moet gebeuren om zo’n synthese helemaal te realiseren. Deze studie moet daarom als een ‘work in progress’ worden gekwalificeerd.

In deze studie wordt heel bewust buiten de gevestigde wetenschappelijke kaders getreden, omdat de aard van het thema dit verlangt: er wordt te rade gegaan bij veel verschillende wetenschappelijke disciplines, maar ook bij niet-wetenschappelijke werken. Het thema van het Godinnenerfgoed krijgt zelfs heel direct uitdrukking in het overschrijden van de grenzen van de ‘conventionele’ wetenschap. En wat het spirituele voortleven betreft, biedt deze ‘conventionele’ wetenschap zeker weinig houvast, omdat het spirituele daarbinnen nog niet als factor wordt erkend die serieus genomen moet worden.

Kenmerken en de indeling

Ik begin deze studie met een inleiding waarin ik de algemene principes van het Godinnenerfgoed uiteenzet, waaronder een uitleg van de specifieke kenmerken van dit erfgoed, die allen te beschouwen zijn als manifestaties van één of meerdere matrixen. Tot die manifestaties kunnen we rekenen de verbondenheid met een specifieke plek, het geboren zijn uit de (matrix van de) aarde, de bezieldeheid van elk wezen, geordendheid van binnenuit en de aanzet tot samenwerking met en tot geven aan anderen.

De vele onderwerpen die aan de orde komen heb ik onder gebracht in de drie delen: het religieuze voortleven, het seculiere voortleven en het spirituele voortleven van het Godinnenerfgoed. Dit betekent niet dat de onderwerpen 100% passen in het deel waar ze zijn ondergebracht: aan het religieuze voortleven is zitten meestal ook wel spirituele kanten en het is nog maar de vraag in hoeverre de vroegere

religiositeit van het Godinnenerfgoed niet beter onder de noemer spiritualiteit is te plaatsen; en bij het seculiere voortleven komen nog religieuze zaken ter sprake en wordt soms al vooruitgelopen op het spirituele voortleven. De indeling is enigszins kunstmatig, maar ik heb er ondanks dat toch bewust voor gekozen, omdat via deze drie noemers ruwweg wordt verwezen naar een *chronologische* ontwikkeling die we door de tijd heen hebben kunnen traceren en daarnaast ook naar een *geestelijke* ontwikkeling, die zich heeft gemanifesteerd en zich nog steeds aan het manifesteren is in de mens zelf.

Wat de chronologische ontwikkeling betreft: het Godinnenerfgoed kennen we niet in haar originele vorm, maar slechts uit archeologische vondsten, overblijfselen in de folklore en Christelijke vervormingen, en deze worden onder de noemer van het religieuze voortleven bijeengebracht. Vervolgens heeft in de Westerse wereld de secularisering zich vanaf de periode van de Verlichting gemanifesteerd, een trend die zich tot vandaag de dag heeft voortgezet, maar waarbinnen zich ontwikkelingen aftekenen, die de periode van het derde deel inluidden, die van de spiritualiteit. Deze laatste ontwikkeling is heel recent, speelt zich af op dit moment en is nog lang niet voltooid.

Wat die geestelijke ontwikkeling betreft: bij het religieuze voortleven zien we dat het Godinnenerfgoed grotendeels uit het bewustzijn van de mens is verdwenen, al zijn er nog genoeg aanwijzingen dat we hier te maken hebben met een realiteit waar de mens lang de ogen voor heeft gesloten. Bij het seculiere voortleven begint het Godinnenerfgoed beetje bij beetje, en op heel veel verschillende terreinen weer aan de oppervlakte te komen, niet in de laatste plaats omdat de onderdrukking vanuit de Christelijke, Godinvijandige religie haar kracht begon te verliezen. Er zijn hier tal van aanwijzingen dat het Godinnenerfgoed geleidelijk aan ons bewustzijn weer binnenkomt, waardoor ons zelfbeeld transformeert van een egocentrisch bewustzijn naar een meer omvattend bewustzijn waarbinnen ruimte is gekomen voor de eigen lichamelijke, de persoon van de ander in allerlei vormen en voor de leefomgeving. In het deel over het spirituele voortleven kunnen we zien hoe deze bewustzijnsverruiming zich voortzet, en ook ruimte creëert voor spirituele aangelegenheden. Het Godinnenerfgoed laat ons realiseren dat de seculiere wereld op zich geen toekomst heeft en altijd onaf zal

zijn. Het schudt de spirituele dimensie, die er altijd geweest is maar alleen niet meer bewust werd ervaren, in ons wakker.

Er is een grote mate van continuïteit tussen de drie delen. Diverse onderwerpen duiken, in een iets andere hoedanigheid, op meerdere plaatsen op. Zo zijn de drie delen toch flink met elkaar verweven. Die verwevenheid zien we ook *binnen* de drie delen. Bij de onderwerpen die binnen de delen aan de orde komen is van chronologie of van een doorlopend pad van geestelijke ontwikkeling geen sprake meer. De thematiek loopt daar door elkaar heen en is nog meer met elkaar verweven dan de drie delen dat zijn. Op heel veel plaatsen worden verbindingen gelegd met andere onderwerpen die aan de orde zijn geweest of nog aan de orde komen. Die verwevenheid van de thematiek geeft op een heel directe wijze uitdrukking aan het Godinnenerfgoed en komt in één hoofdstuk, van handelt over de webstructuren, zelfs specifiek aan de orde. Die nadruk op de verwevenheid van de onderwerpen is ook heel belangrijk, omdat hiermee duidelijk wordt gemaakt hoe een bepaald onderwerp nooit op zichzelf staat en alleen betekenis krijgt wanneer dit beschouwd wordt als deel van een groter geheel.

Het totale verhaal van deze studie is een complex verhaal, waar de lezer misschien het overzicht over kan verliezen. Dat is waar. Het is eigenlijk net zo complex als het leven dat we om ons heen zien. Zoals ik hierboven al stelde is deze studie geen analyse, maar een (poging tot een) synthese, en voor zo'n synthese moet zeker al niet bij voorbaat de werkelijkheid worden teruggebracht tot hanteerbare proporties. Natuurlijk heb ik er wel voor gezorgd dat alleen die onderwerpen aan de orde worden gesteld, waarvan ik overtuigd ben dat ze kunnen bijdragen tot een beter begrip van het voortleven van het Godinnenerfgoed in haar gehele, complexe omvang. Ik zal hieronder alle hoofdstukken kort langslopen, om daarna zo goed mogelijk duidelijk te maken hoe alle onderwerpen passen in de thematiek.

Het religieuze voortleven

In het eerste deel besteed ik aandacht aan het religieuze voortleven van het Godinnenerfgoed. Hier ligt de nadruk op de vele aanwijzingen die er zijn dat de Godinnenverering – vaak in verholde vorm – tot recente tijden heeft kunnen overleven. Omdat over het religieuze voortleven van het Godinnenerfgoed al relatief veel is geschreven,

besteed ik aan de diverse facetten daarvan relatief weinig aandacht. Maar voor de volledigheid van mijn verhaal loop ik wel alle facetten van dit religieuze voortleven kort na.

In het eerste hoofdstuk besteed ik aandacht aan de wijze waarop Christelijke heiligen binnen een Christelijke context uitdrukking hebben gegeven aan het Godinnenerfgoed. Bekend is natuurlijk hoe de figuur van Maria een gedeelte van de rol van de Godin heeft kunnen continueren onder een Christelijk noemer, met name in de rol van de zogenaamde Zwarte Madonna. Maar in tal van heiligenvereringen kunnen we de Godinnenverering nog herkennen, omdat bijvoorbeeld – zoals bij de Ierse Saint Bridget – de naam van de voormalige Godin nog duidelijk te herkennen is. Soms duidt niet zozeer de naam als wel de vorm op religieus voortleven, zoals we kunnen zien bij de verering van Wilbeth, Borbeth en Anbeth in sommige streken in Duitsland en Oostenrijk, waarin het voortleven van de drievoudige Godin nog duidelijk te herkennen is. Een andere vorm die duidt op religieus voortleven is de praktijk van bronverering binnen een Christelijke context. In de vorm van mirakelen, waarbij bomen en grotten altijd een grote rol hebben gespeeld – zoals bij de talrijke Maria verschijningen ook nog duidelijk wordt gemaakt – kunnen we ook de oorspronkelijke Godinnenverering nog herkennen.

In een volgend hoofdstuk laat ik zien hoe binnen diezelfde Christelijke context de kerk of kathedraal als vrouwelijk matrix-principe de geborgenheid biedt en deze religiepraktijk beschouwd moet worden als een erfgoed dat teruggaat tot de paleolithische tijd toen de mens de grot inzette voor dit doel. De sprong van de grot naar de kerk of kathedraal is natuurlijk wat groot: een grot is een natuurfenomeen en een kerk een de door mensen gebouwd gebouw. Daartussen vinden we in de neolitische tijd de megalithische ‘tempels’, die ons laten zien hoe het religieuze of spirituele matrix-principe van de grot door de mens zelf voor het eerst werd ‘nagebouwd’. Het materiële ‘bewijs’ hiervan duidt op een continuïteit van de religieuze dimensie van het Godinnenerfgoed, en laat ook zien dat een erfgoed niet iets is dat direkt van moeder en vader op hun kinderen moet overgaan, maar dat dit over hele lange perioden kan blijven voortleven. Het donkere interieur van de grot, megalitische tempel en de kathedraal wijst op de verbondenheid met het binnenste van de aarde, met Moeder Aarde, en daarmee ook op de

verbondenheid van de Godinnenverering met een specifieke locatie, met de *genius loci*, de geest van de plek.

In een volgend hoofdstuk wordt aandacht besteed aan het labyrint, een symbool dat van de prehistorie tot in het Christendom de mens tot de verbeelding heeft gesproken. Men heeft zich door de eeuwen heen uiteraard afgevraagd wat dit symbool precies betekent. Er zijn onderzoekers die het labyrint direkt koppelen aan de cultuur van de Grote Godin of Moeder Aarde, aan de jaarlijkse levenscyclus en aan de grotcultuur waarin de Godinnenverering ooit tot leven is gekomen. Het labyrint zou ook uitdrukking gegeven kunnen hebben aan de werking van de aarde-energieën, hetgeen wederom duidt op de verbondenheid tussen de Godinnenverering en locatie waar deze verering plaatsvond.

In het hoofdstuk daarop sta ik even stil bij de rijke Europese folklore waarin het Godinnenerfgoed nog doorklinkt. De volksverhalen over Vrouw Holle passen goed in dit kader, en in ons land de verhalen over de Witte Wieven. Verder wordt stilgestaan bij de wijdverbreide geboortefolklore, die vertelt over het feit dat de mens uit de aarde wordt geboren, voordat hij of zij uit de mens wordt geboren. Dit betekent dat eerste de menselijke ziel wordt geboren, en dat bij pas daarna als mens van vlees en bloed wordt geboren. De ooievaar die de babys brengt, komt voort uit deze folklore, want hiermee wordt aangegeven dat de ooievaar de uit de aarde geboren ziel langsbrengt. De idee van het geboren zijn uit de aarde lijkt wellicht wat ver af te staan van de rationele visie van de moderne mens die overtuigd is dat dit allemaal onzin is, maar deze idee is heel belangrijk en ook betekenisvol, omdat deze invulling geeft aan de mate waarop mensen zichzelf als autochtoon kunnen beschouwen.

Omdat het Godinnenerfgoed op heel specifieke wijze uitdrukking gaf aan de verbondenheid van de mens met de aarde, wordt in een volgend hoofdstuk aandacht besteed aan specifieke heilige plaatsen, waarin dit erfgoed nog te herkennen is, waaronder de talrijke bergen of heuvels waarin ooit een Godin woonde en die soms nog een Godinnaam dragen. Omdat met name in Ierland – een land aan de periferie van Europa, dat als eiland veel ‘heidense’ overleveringen heeft weten te bewaren – de verbondenheid met de aarde zich tot in recente tijden duidelijk heeft gemanifesteerd, heb ik er voor gekozen om de Ierse traditie even apart te belichten, als

illustratie van wat er in andere landen waarschijnlijk grotendeels verloren is gegaan.

De drie laatste hoofdstukken van het religieuze voortleven staan in het teken van het op de achtergrond raken van het Godinnenerfgoed, tot uitdrukking gebracht door het op zoek gaan naar een verloren erfgoed, in de vorm van het heilige of beloofde land, en in de vorm van een werkelijke strijd die vanuit de Christelijke hoek werd gevoerd om dit Godinnenerfgoed uit te roeien. Zowel de zoektochten naar als de onafgebroken strijd tegen het dreigende, Duivelse kwaad, laat zien hoe hardnekkig dit Godinnenerfgoed is, hoe dit eigenlijk onuitroeibaar is, en hoe dit de menselijke geest is blijven fascineren. In het laatste hoofdstuk van het eerste deel belicht ik nog de strijd van het woord tegen het beeld, die op interessante wijze is geïnterpreteerd als een strijd tegen het Godinnenerfgoed. Ik heb deze vormen van strijd en het thema van de zoektocht behandeld omdat in de negatieve aanwezigheid of zelfs de schijnbare afwezigheid die mensen aanspoort tot zoektochten, het Godinnenerfgoed toch blijft voortleven.

Het seculiere voortleven

In het tweede deel komt het seculiere voortleven aan de orde. Dit seculiere voortleven kan zich op twee manieren laten zien, negatief en positief. De negatieve manier geeft uiting aan een (meer of minder bewuste) ontkenning van het Godinnenerfgoed. De positieve manier laat zien hoe onder een seculiere noemer het onderdrukte Godinnenerfgoed zich op een soms verholde, maar positieve wijze manifesteert. Als het positieve voortleven heel duidelijk op de voorgrond komt te staan, hetgeen we in veel hoofdstukken in dit onderdeel zien manifesteren, wordt daarmee tegelijk ook het einde van de seculiere levensopvatting ingeluid en wordt als vanzelf de spirituele dimensie geopend. Niettemin zullen we proberen in dit deel de thematiek binnen de grenzen van het seculiere te behandelen, al zal de lezer ook wel regelmatig aanvoelen hoe de ontwikkeling ons voert naar het spirituele.

Het negatieve voortleven staat in de eerste twee hoofdstukken, die respectievelijk over de dualistische levensvisie en over 'ontdekkingsreizen en vakantieperikelen' handelen, meer centraal dan in de daarop volgende hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk, over dualisme, over de opdeling van onze seculiere levensvisie in twee

elkaar tegengestelde en uitsluitende polen, is eigenlijk een voortzetting van de tweedeling die we aan het eind van het vorige deel hebben uiteengezet, namelijk de strijd tussen goed en kwaad en die tussen het beeld en het woord. Alhoewel de oorsprong van het dualisme dus op het religieuze vlak gezocht moet worden, kwam het tot bloei in de seculiere wereld van de wetenschap, aangestuurd door het mannelijk denken dat de wereld probeerde te beheersen. Niet toevallig kwam hierdoor alles wat met het vrouwelijke te maken heeft op de tweede plaats, op een ondergeschikte positie. Op een minder doorzichtige manier werd het strijdelement dat ten grondslag ligt aan elke vorm van dualisme gevoed door de strijd tegen het Godinnenerfgoed. Het kracht van het dualisme laat zien hoe het seculiere voortleven dus in beginsel een negatieve manier van voortleven is geweest, een aanhoudende poging het erfgoed buiten de deur te houden.

Het daarop volgende hoofdstuk, over de ‘ontdekkingsreizen en vakantieperikelen’, besteed ook aandacht aan het negatieve voortleven van het Godinnenerfgoed, in de zin van de rusteloze Westerse geest, die op zoek gaat naar een plek waar deze zich thuis kan voelen. Deze rusteloze zoektocht heeft zich gemanifesteerd van de periode van de ontdekkingreizen, met de blik over de horizon naar het beloofde land, tot in onze huidige vakantiedrift, waarbij we in een ver land tot rust hopen te komen en een paradijselijk leven nastreven. Daarachter ligt het verloren contact en de verloren verbondenheid met de eigen leefomgeving. Dit hoofdstuk gaat over de kracht van de vervreemding die ook een vervreemding van het Godinnenerfgoed inhoudt, dat ons niettemin doet verlangen naar een plek waar die vervreemding – al is het maar voor even – geen rol meer speelt.

In het daarop volgende hoofdstuk ga ik nog wat verder in op de verloren verbondenheid met het land, en laat ik zien hoe via het concept van de soevereiniteit die verloren verbondenheid weer hersteld kan worden. Hier verschuift het accent dus naar het positieve voortleven van het Godinnenerfgoed. Via dit concept wordt de mogelijkheid aangeboden om de vervreemding te doorgronden en opnieuw betekenis aan het leven te geven. De idee heeft o.a. vorm gekregen in de Arhuriaanse verhalencyclus, die op veel plekken in het Middeleeuwse Europa circuleerde. Hierin wordt o.a. verhaald over de zieke Visserkoning, wiens ziekte zich ook uitdrukte via zijn land, de *wasteland* – het land, dat door zijn toedoen onvruchtbaar was

geworden en waarin de bevolking aan allerlei kwalen leed. Zolang deze Visserkoning niet was genezen, zou het land onvruchtbaar blijven en zou zijn bevolking blijven lijden. De achterliggende gedachte was dat de Koning zijn band met de Godin, die het land verbeeldde, was kwijtgeraakt. Pas na een nieuw huwelijk tussen de Visserkoning en de Godin van het Land, zou er een einde komen aan de *wasteland*, en zou het land weer vruchtbaar worden en zijn onderdanen gezond en gelukkig. Dit beeld is de Westerlingen door de eeuwen tot de verbeelding blijven spreken, en heeft met name in onze tijd (zoals aangevoeld door T.S. Eliot) extra betekenis gekregen. Natuurlijk kan het verhaal collectief worden uitgelegd, maar misschien nog veel belangrijker is de individuele uitleg ervan. En binnen die individuele uitleg richt de boodschap zich met name op de man, omdat de vervreemding in de modern Westerse samenleving toch voornamelijk een mannelijke vervreemding is geweest.

Bij het volgende hoofdstuk komt het positieve voortleven nog veel meer en zelfs heel letterlijk 'in beeld', want dit betreft een hoofdstuk dat gewijd is aan de terugkeer van het beeld. Het bouwt met name voort op de het hoofdstuk uit het vorige deel over de strijd van het woord tegen het beeld, waarin de negatieve lading nog op de voorgrond stond. In dit hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de manieren waarop in onze tijd het beeld meer op de voorgrond is getreden, door de opkomst van de fotografie, de film, televisie en Internet. In deze terugkeer van het beeld, die natuurlijk ook laat zien hoe het dualisme wordt overstegen, kunnen we het voortleven van het Godinnenerfgoed herkennen, omdat daarin het beeld ook op de voorgrond heeft gestaan.

In het volgende hoofdstuk richten we onze aandacht op de wijze waarop in onze tijd door tal van wetenschappers de grenzen van hun eigen wetenschap verkend worden. Deze verkenning blijkt het werkelijkheidsbeeld van de 'conventionele' wetenschap nogal radicaal over hoop te gooien. De opvatting dat het leven bestaat uit materie en dat uit deze materie de geest en het bewustzijn voortkomt, blijkt volgens deze avonturierende wetenschappers niet conform de werkelijkheid te zijn. Hun werkelijkheid wijst naar een omgekeerd verband, namelijk de geest of het bewustzijn is primair, en de materie is daaruit voortgekomen. We besteden in dit verband aandacht aan een aantal denkers die theorieën hebben ontwikkeld op dit gebied: de theorie van Rupert Sheldrake's morfische velden, van David Bohm's

impliciete orde, van Ervin Laszlo's Akasha Veld, en de theorie van Lynn McTaggart die kortweg spreekt over Het Veld. Via hun inzichten komen we direct terug bij het Godinnenerfgoed, waarbinnen de werkelijkheid op een vergelijkbare wijze werd beleefd: een geestelijke en bewuste wereld die zich uitdrukt via alle gemanifesteerde levensvormen, van bomen en planten, tot dieren en mensen.

Het hoofdstuk dat daarop volgt, bouwt voort op de verkenning van de wetenschappelijke grenzen, maar richt zich in het bijzonder op de microbiologie. Hierin worden allerlei spannende ontdekkingen op een rij gezet, die laten zien dat omgevingsinvloeden van primair belang zijn voor de ontwikkeling van het leven. De manier waarop deze omgevingsinvloeden het leven onafgebroken in al haar facetten omhullen, wordt heel beeldend geïllustreerd door de foetus in de baarmoeder. Ook op het cellulair niveau blijkt een vergelijkbare matrix-werkelijkheid te bestaan, want recent onderzoek heeft aangetoond dat niet het gen maar het celmembraan, de matrix waarin de genen zijn opgenomen, bepalend is voor de ontwikkeling van de cel.

In het daarop volgende hoofdstuk verplaatsen we onze aandacht naar een wat grotere schaal, naar de geomantie, een wetenschap die ons leert dat al het leven bloot staat aan onzichtbare energieën die vanuit de leefomgeving op het leven inwerken. Betroffen de voorgaande hoofdstukken grensverleggingen binnen de wetenschap, hier hebben we het over een wetenschap die lange tijd helemaal niet serieus gepraktiseerd is in de Westerse wereld. Juist in onze tijd wordt deze wetenschap, die in China onder de naam *Feng Shui* van generatie of generatie is overgeleverd maar in de Westerse wereld sinds lange tijd uit het officiële wereld het beeld is weggefilterd, opnieuw ontdekt. Deze wetenschap geeft uitdrukking aan een wereld waar de mens onlosmakelijk een onderdeel van uit maakt, waarin hij volledig is opgenomen en waarvoor hij dus zorg moet dragen. De geomantie laat zien dat niet alleen de aarde als geheel ons als een matrix omhult, maar dat deze matrix ook op een kleine, lokale schaal haar werk doet. Met de herontdekking van de geomantische principes, wordt opnieuw uitdrukking wordt gegeven aan een bijna vergeten element van het Godinnenerfgoed: de onlosmakelijke verbondenheid van alles en iedereen met datgene wat hem of haar omringt.

Het Godinnenerfgoed had waarschijnlijk nooit op een beeldrijke en verbeeldingsvolle wijze terug in het menselijk bewustzijn kunnen komen zonder de herontdekking van de kracht van de mythologische wereld. En dat is dan ook het onderwerp van het volgende hoofdstuk. Zoals al was betoogd stond het beeld veel meer dan het woord centraal bij het Godinnenerfgoed. Met name de Godin is opnieuw heel letterlijk ‘in beeld’ gebracht door deze herwaardering van de mythologie. Deze herwaardering vond via verschillende wegen plaats: allereerst door de ‘ontdekking’ van het onderbewuste in de psychologie en manier waarop mythologische figuren daarin een archetypische rol vervullen. Maar daarnaast ook door de archeologie, die Godinnenbeeldjes en –beelden uit de grond heeft gehaald en die ook een aantal belangrijke cultusplekken waar de Godin een belangrijke rol heeft gespeeld bloot heeft gelegd.

Het volgende hoofdstuk is getiteld ‘matrix ontwikkelingen’ en staat centraal in het seculiere deel van deze studie en eigenlijk in de studie als geheel. Hierboven is al aan de orde gekomen, dat het begrip *matrix* een centrale rol speelt bij alle onderwerpen die aan de orde worden gesteld,. We hebben eerder gezien hoe bij de nieuwste inzichten in de wetenschap de aandacht is komen te leggen op datgene waarin het leven is ingebed, op de matrix. Dit hoofdstuk laat zien hoe de werking van de matrix ontdekt is in de psychologische wereld. In feite ligt de onderkenning van de werking van de matrix in de menselijke geest direct in het verlengde van de herontdekking van de archetypische werking van de mythologische figuur van de Godin. Belangrijk bij alle manieren waarop de matrix haar werking laat zien, is dat we ons zoveel mogelijk bewust worden van die werking. Matrixen zijn er natuurlijk altijd geweest, maar het *bewustworden en bewust zijn* van de werking van de matrix – die anders gezegd ook begrepen kan worden als een bewust worden en bewust zijn van de context waarin alles tot leven komt – is iets dat zich specifiek in onze tijd manifesteert. Ik vond het belangrijk om apart even aandacht te besteden aan de psychologische werking van de matrix-ontwikkelingen, omdat er gemakkelijk aan voorbij gegaan kan worden en het dus niet zo blijkt te zijn dat we voor eeuwig aan één en dezelfde matrix moeten blijven vasthouden. Net zoals het kind niet altijd in de baarmoeder blijft, zo moet er altijd beweging blijven in de matrix-ontwikkelingen: matrixen zullen altijd weer achter gelaten moeten worden, waarna we direct weer opgenomen te worden in nieuwe

matrixen. We zijn tegelijkertijd opgenomen in diverse matrixen, die allen van verschillende tijdsduur en omvang kunnen zijn. In sommige matrixen, zoals de gigantische matrix van Moeder Aarde, blijven we ons hele leven lang in opgenomen, maar ook deze zullen we uiteindelijk moeten achterlaten. Misschien dat het loskomen uit zo'n matrix als een meer mannelijke aangestuurde impuls gekwalificeerd moet worden, die zeker een belangrijke plaats inneemt. Maar om verder te kunnen groeien (in biologische en psychologische zin) moeten we altijd opgenomen zijn of worden in één of meerdere matrixen. Zonder omhullende matrixen krijgen we geen voeding en kunnen we dus niet leven.

Belangrijk is het gegeven dat een matrix het leven tegelijkertijd van binnenuit en van buitenuit vorm geeft. Dat kunnen we goed zien bij de manier waarop de foetus in de baarmoeder tot ontwikkeling komt: de baarmoeder neemt de foetus in zich op, maar de baarmoeder is ook in de foetus aanwezig. Je zou kunnen zeggen dat een matrix van een hogere orde is dan het leven dat deze vorm geeft, maar dan is hier wel sprake van een hiërarchie die *het lagere in zich bevat* en er dus niet afgesloten 'boven' staat. Ken Wilber heeft deze vorm van hiërarchie *een natuurlijke hiërarchie* genoemd, ter onderscheid van *een pathologische hiërarchie*, waarbinnen hogere structuren de lagere structuren altijd buiten sluiten. De eerste krijgt volgens Wilber uitdrukking in de hele natuur – atomen in cellen, cellen in moleculen, moleculen in organen, etc. , terwijl de tweede iets specifiek menselijks is. Door de matrix te begrijpen als de werking van een natuurlijke hiërarchie kunnen we zien hoe deze uitdrukking geeft aan een natuurlijk verschijnsel – en wel een natuurlijk verschijnsel waarbij het bewustzijn zich manifesteert in alle vormen van leven.

Een specifieke manier waarop het *bewust worden en bewust zijn* van de matrix zich manifesteert, kunnen we zien in de geneeskunde. Daarin zien dat er een nieuwe trend tot ontwikkeling is gekomen waarin de matrix werking tot uitdrukking wordt gebracht, namelijk in de holistische geneeskunde. Dit is dan ook het onderwerp van het volgende hoofdstuk. Hierin komt aan de orde hoe er een nieuwe tak binnen de geneeskunde is ontstaan, die uitgaat van de hele mens en zich ook richt op het gezondheid maken van deze hele mens. Deze geneeskunde ziet de mens niet als enkel een lichaam, als een brok materie, die in een flink aantal delen opgedeeld kan worden,

welke allemaal aparte behandeling moeten krijgen. Voor de holistische geneeskunde is de geest of het bewustzijn onlosmakelijk verbonden met het lichaam en kan genezing van een zieke persoon niet plaats vinden zonder ook de geest erbij te betrekken. Zij kent aan de geest zelfs een basispositie toe, meer primair dan het lichaam. Zij poogt eerst genezing via de geest te bewerkstelligen en gaat zoveel mogelijk de symptomatische behandeling van organen uit de weg. Dat heeft veel weerstand opgeroepen bij de ‘reguliere’ geneeskunde die nog steeds uitgaat van het materialistische model, volgens welke de geest of het bewustzijn door de hersens geproduceerd zou worden. Soms leidde dit zelfs tot regelrechte woede, die uitdrukking kreeg in rechtszaken tegen ‘alternatieve genezers’. De nieuwe holistische benadering geeft uitdrukking aan het voortleven van het Godinnenerfgoed, omdat deze de mens als bezielde wezen onder de andere bezielde wezens beschouwt en er van uitgaat dat elke vorm van leven alleen binnen een matrix tot ontwikkeling kan komen. In het hoofdstuk belicht ik een paar interessante ontwikkelingen op het gebied van de holistische geneeskunde.

Enigszins aansluitend op het hoofdstuk over het labyrint uit het religieuze deel, heb ik vervolgens een hoofdstuk gewijd aan de seculiere erfgenamen van het labyrint: de doolhoven en de webstructuren. Doolhoven zijn labyrinten die de bedoeling hebben om de bezoeker te laten verdwalen, het zijn labyrinten waarin men het spoor bijster raakt. Toen het religieuze aspect van het labyrint uit het zicht verdween, verwaterde de hele betekenis ervan. Dit heeft uiteindelijk geresulteerd in het ontstaan van het doolhof, zoals bijvoorbeeld indrukwekkend is verbeeld in de romans van Franz Kafka en James Joyce. In onze tijd zien we ook de nauw daarmee verbonden webstructuren in allerlei varianten een intrede doen in de samenleving. Het web en de spin die het web spint is vanouds een symbool dat uitdrukking geeft aan het Godinnenerfgoed, en het feit dat we overal om ons heen die structuren gestalte zien krijgen is veelzeggend. Internet is natuurlijk *het* voorbeeld, maar ook het vele netwerken dat mensen tegenwoordig doen en de meer webachtige structuur die in bedrijven de oude hiërarchische structuur steeds meer lijkt te vervangen, passen binnen dit kader.

Direct aansluitend op het vorige hoofdstuk over webstructuren heb ik een hoofdstuk gewijd aan de verschuiving van *top-down* naar *bottom-up*. De *top-down* benadering van het leven is nog een erfstuk is

van de imperialistische levensbenadering zoals die ooit op grootschalige wijze uitdrukking heeft gekregen in het Romeinse Rijk, later gevolgd door andere imperiums en staten. En niet vergeten moet worden hoe het institutionele Christendom de religie in een *top-down* jasje heeft gestoken. Afgezien van de wetten van de zwaartekracht, is de *bottom-up* ontwikkeling eigenlijk de natuurlijke ontwikkeling van al het organische leven, en is *top-down* een kunstmatig door mensen aan het leven opgelegde verhouding, volgens de wetten van de pathologische hiërarchie. In het *bottom-up* principe komt het aloude Godinnenerfgoed weer tot leven.

In de volgende hoofdstukken verschuift de aandacht wat meer specifiek naar deze intermenselijke wereld. Allereerst wordt aandacht besteed aan de idee van het partnerschap, dat als een alternatief beschouwd moet worden voor de (pathologische) hiërarchische verhoudingen. Belangrijk is dat deze idee van het partnerschap – zoals betoogd door Riane Eisler – niet nieuw is en wijst op een heropleving van relationele opvattingen die stammen uit een pre-patriarchale tijd. Hier wordt ook duidelijk gemaakt dat het Godinnenerfgoed, en het matriarchaat dat daarbinnen ooit tot leven is gekomen, nooit heeft betekend dat vrouwen mannen hebben overheerst. De angst voor vrouwelijke overheersing blijkt een mannelijke angst te zijn, die ingegeven wordt door het dreigende verlies van zijn eigen heersersrol, een projectie terug in de tijd.

Aansluitend op deze idee van het partnerschap besteden we in het daaropvolgende hoofdstuk aandacht aan de herontdekking van het belang van het giftgeven (vanaf het begin van 20^e eeuw) en andere vormen van onzelfzuchtig gedrag. Deze herontdekking blijkt een heilzaam tegengif tegen de eenzijdige levensopvatting van *homo economicus*, de mens die altijd uit is op eigen voordeel. Meestal is dit eigen voordeel terug te brengen tot de factor *geld*. Het is steeds duidelijker geworden dat enorme schade wordt toegebracht door eenzijdig zelfzuchtig gedrag – op individueel gebied maar ook op collectieve schaal. Deze eenzijdige zelfzucht kon buitenproportioneel floreren omdat allerlei vormen van giftgeven systematisch werden ondergewaardeerd. De herontdekking van het giftgeven laat zien, dat dit giftgeven een veel diepere menselijke behoefte vervult dan de oppervlakkige focus op egocentrische belangen. Giftgeven hoeft ook niet per sé te bestaan uit het geven van goederen of geld, maar kan ook bestaan uit het geven van aandacht, liefde, hulp of zorg. Deze

immateriële vormen van giftgeven blijken zelfs veel belangrijker te zijn en dieper te wortelen dan het materiële geven. De giftgevende mens erkent zichzelf als een waar kind van een giftgevende Moeder Aarde – waarbij de mens zichzelf in de eerste plaats beschouwt als een gift van Haar – , en daarom leeft in het menselijke giftgeven het Godinnenerfgoed voort.

Het volgende hoofdstuk besteedt aandacht aan het concept van de rechtvaardigheid, dat in mijn optiek aansluit op de discussie over giftgeven. Rechtvaardigheid komt meestal ter sprake wanneer een als onrechtvaardig beschouwde situatie gecorrigeerd moet worden, en daarom is het fenomeen van de criminaliteit nauw hiermee verbonden. Bij criminaliteit en de te herstellen rechtvaardigheid denken we al gauw aan formele rechtssystemen: geschreven rechtsregels en instanties die de taak hebben deze te handhaven. Ik koppel in dit hoofdstuk de criminaliteit en de rechtvaardigheid los van deze geformaliseerde aanpak, en probeer ze te begrijpen als algemene menselijke kwaliteiten. De essentie van criminaliteit omschrijf ik als ‘ongevraagd nemen van een ander’. Dit nemen komt tot uitdrukking in het stelen van goederen, maar ook in het schade aanbrengen aan de persoonlijke integriteit bij allerlei vormen van geweld, en natuurlijk in het wegnemen van leven in het geval van moord en doodslag. Dit ongevraagd nemen impliceert dat een crimineel in de regel weinig oog heeft voor de werking en het belang van het geven aan een ander. Zijn focus is exclusief op het nemen, en in deze zin geeft hij op extreme wijze uitdrukking aan de levensopvatting van *homo economicus*. Vanuit deze optiek is de oplossing voor het criminaliteitsprobleem gelegen in het stimuleren van het geven aan een ander, van het giftgeven. Het is natuurlijk de vraag in hoeverre we dit giftgeven kunnen stimuleren in de criminele mens, maar om criminaliteit tegen te gaan moeten we vooral het giftgeven stimuleren in de samenleving als geheel, vanaf een jonge leeftijd laten zien hoe belangrijk dit is in een mensenleven. Daarom moet volgens mij het rechtvaardigheidsbegrip worden verbreed: ik heb twee vormen van rechtvaardigheid onderscheiden: rechtvaardigheid achteraf en rechtvaardigheid vooraf. Rechtvaardigheid achteraf omvat wat normaliter onder rechtvaardigheid wordt verstaan: het ingrijpen van overheidswege om criminaliteit te bestraffen. In de rechtvaardigheid vooraf ligt de nadruk op het giftgeven – op de mens als *homo donator*. Historisch gezien blijkt dat matriarchaal ingestelde samenlevingen,

samenlevingen waarin het patriarchale principe nog geen wortel heeft kunnen schieten, ook de gevende aspecten van het menszijn op de voorgrond stelden. Het is hierbij niet vreemd dat met name vrouwen, die met het leven geven aan kinderen in de voetsporen treden van een gevende Moeder Aarde, altijd van nature voeling hebben gehad met dit geven.

In het volgende hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de herwaardering van de Ander. De Ander wordt hier met opzet met een hoofdletter geschreven, omdat deze onderscheiden moet worden van de ander die in ons bestaan vanzelfsprekend op de tweede, hiërarchisch ondergeschikte plaats komt: de zogenaamde gereduceerde ander. De focus op de Ander heeft natuurlijk ook al een rol gespeeld met het giftgeven en het partnerschap, maar daar hebben we ons geconcentreerd op het relationele vlak en hier richten we ons specifiek op die Ander zelf. Die herwaardering van de Ander is voornamelijk naar voren getreden in de filosofie. Curieus is het dat twee mannelijke filosofen van Joodse afkomst – Immanuel Levinas en Martin Buber – die wereld van de Ander hebben (her)ontdekt en die door middel van ingewikkelde theorieën hard proberen te maken, terwijl het belang van de Ander voor de vrouw altijd vanzelfsprekend is geweest. Maar het feit dat deze Ander door deze mannen naar voren wordt geschoven is wel van enorm belang. Het wijst op een revolutionaire verandering in het menselijk zelfbeeld, zoals dat vele eeuwen heeft geheerst in de Westerse samenleving, waarbinnen zeker geen gelijkwaardige plaats was ingeruimd voor die Ander, en er alleen ruimte was voor de gereduceerde ander. De grens werd getrokken rondom de eigen persoon, en nu wordt die begrensde wereld opengeboken. De herwaardering van de Ander betekent dat die Ander niet meer als ander wordt gezien (met een kleine a), maar als verlengstuk van het zelf. In de herwaardering van de Ander, zal de ander uiteindelijk oplossen. Het is geen toeval dat deze herwaardering parallel heeft gelopen met de herwaardering van het giftgeven, want ze belichten beiden verschillende aspecten van het hetzelfde fenomeen: een uitdijende zelfbeeld van de mens.

In het daarop volgende hoofdstuk wordt de herwaardering van het vrouwelijke belicht, een thema dat nauw aansluit bij de herwaardering van de Ander en er eigenlijk een specifiek vorm van is. Allereerst zijn vrouwen lange tijd vanuit een heersend mannelijk perspectief primair als ‘anderen’ beschouwd. Maar omdat de vrouw

zich heeft vanouds vol toewijding heeft gegeven aan de Ander (in de vorm van het baren en opvoeden van kinderen), moest via de herwaardering van de Ander ook het vrouwelijke wel hergewaardeerd worden. Ik spreek hier over het vrouwelijke, en daarmee wordt aangegeven dat niet alleen vrouwen hergewaardeerd worden, maar ook de aspecten die als vrouwelijk wordt beschouwd. Dit betekent dat een herwaardering van het vrouwelijke zich in belangrijke mate ook afspeelt in de man, die anders naar zichzelf leert kijken. Deze trend ligt uiteraard op één lijn met de trend die in de voorgaande hoofdstukken aan de orde is gesteld, de herontdekking van het giftgeven en het partnerschap, want deze dragen ook bij aan een verandering in de manier waarop de man naar zichzelf kijkt. De opkomst van de vrouwenbeweging en van feministische studies op allerlei terreinen, die in deze studie ook veelvuldig zijn geraadpleegd, duiden ook op een herwaardering van het vrouwelijke. Er zijn ook tegenbewegingen, en daar besteed ik ook kort aandacht aan, omdat ze veel zeggen over de manier waarop de man zich bedreigd voelt door deze herwaardering van het vrouwelijke. Duizenden jaren van patriërchaat, en geen man die er moeite mee had om een streepje voor te hebben en een geprivilegeerd bestaan te leiden. En nu zich eindelijk structurele veranderingen aftekenen die wijzen op een behoefte aan gelijkwaardigheid – maar die zeker nog niet gerealiseerd is – voelen sommigen zich geroepen al weer te pleiten voor een herwaardering van de mannelijkheid.

Direct in het verlengde van de herwaardering van het vrouwelijke ligt de herwaardering van het dierlijke. Het vrouwelijke was altijd nauw verbonden met het dierlijke in het Godinnenergoed, en die nauwe associatie heeft zich gecontinueerd onder het patriërchaat, zij het in de negatieve zin van de associatie van het vrouwelijke met de ‘lage’ natuur, tegenover het mannelijke dat werd geassocieerd met de daar boven staande cultuur. Op allerlei terreinen treedt het dierlijke in onze tijd weer meer op de voorgrond: via de erkenning van het onderbewustzijn in de psychologie en de herwaardering van ons eigen lichaam tot de veranderde inzichten in het dierenleven die vanuit de primatologie tot ons komen en het dier ook in morele zin dicht bij de mens hebben gebracht. Ook de manier waarop dieren een rol spelen in talloze animatiefilms wijst op de herwaardering van het dierlijke.

De laatste specifieke uiting binnen het kader van de herwaardering van de Ander betreft de herwaardering van de ‘boeren’ en ‘primitieven’. Deze worden beiden tezamen in een apart hoofdstuk behandeld omdat hun waardering nauw aan elkaar is verwant. De mensen die binnen de eigen samenleving eeuwenlang als onderontwikkeld werden beschouwd, als staande op een lagere trap van beschaving, de ‘boeren’, werden ook buiten de eigen samenleving herkend, in wel in de vorm van andere ‘primitieve’ volkeren, die vanuit het Westerse perspectief als minder ontwikkeld werden beschouwd. Beide categorieën mensen worden in onze tijd hergewaardeerd, waardoor ze tussen aanhalingstekens zijn gezet: hun benamingen zijn in onze tijd achterhaalde benamingen geworden.

Als we van hieruit een stap verder gaan, en zien hoe de hele natuur een andere, veel positievere plaats heeft gekregen, dan komen we uit bij de ecologie. Het laatste hoofdstuk in het tweede deel is dan ook gewijd aan de wijze waarop de veranderde kijk op de natuur en onze plaats daarin diepe sporen heeft nagelaten en nog steeds nalaat in ons bewustzijn. De mens beweegt geleidelijk aan van een egocentrisch naar een ecologisch bewustzijn, en in deze ontwikkeling wordt het hele seculiere voortleven van het Godinnenerfgoed bij elkaar gebracht: de ‘conventionele’ wetenschap die de wereld op een mechanistische en primair materiële wijze interpreteert, wordt achter gelaten; men laat de vervreemding achter zich en gaat de omringende wereld weer als autochtoon beleven; men wordt aangezet tot geven als dank voor de gift van het eigen leven; men staat open voor de Ander en treedt deze – of het nu een vrouw, een man, een dier, een andersdenkende of andersgelovende is – niet vijandig tegemoet; men ervaart hoe er altijd een overkoepelende matrix is die zich ontfermt over alle ogenschijnlijk apart levende wezens en ze binnen één sfeer bij elkaar brengt.

Het spirituele voortleven

In het ecologisch bewustzijn mogen alle facetten uit het seculiere voortleven bijeenkomen, het moet zeker niet als eindpunt wordt beschouwd, want het vormt de deur naar het spirituele voortleven van het Godinnenerfgoed. In veel studies over het Godinnenerfgoed wordt – zoals reeds gezegd – aan het seculiere voortleven niet veel aandacht besteed, en wordt het religieuze voortleven in het verleden direct gekoppeld aan het huidige spirituele voortleven. Op zich is die band

tussen het religieuze voortleven en het spirituele voortleven heel reëel en is het ook begrijpelijk dat die sprong gemaakt wordt, maar door het voorbijgaan aan het seculiere tussengebied wordt toch een belangrijke dimensie gemist. Het seculiere voortleven laat zien dat het Godinnenerfgoed ook buiten de religieuze context kan en ook moet overleven, omdat via het Godinnenerfgoed iets essentieel van het leven zelf uitdrukking krijgt. Met andere woorden, zolang er leven is zal het Godinnenerfgoed er ook zijn, in welke vorm dan ook. Met het in kaart brengen van het tussengebied van het seculiere voortleven is volgens mij een belangrijke lacune opgevuld. Via het seculiere voortleven wordt de continuïteit van het voortleven veel beter zichtbaar gemaakt. Het maakt ook veel begrijpelijker waarom het spirituele voortleven zich in onze tijd zich manifesteert, namelijk omdat het voortleven van het Godinnenerfgoed niet bij de seculiere dimensie ophoudt en de seculiere terreinen als vanzelf in de spirituele sfeer trekt. Het is de sfeer waar naar alle waarschijnlijkheid het Godinnenerfgoed ooit in is ontstaan voordat het uitdrukking kreeg in de religieuze dimensie en in die zin zou dan de cirkel rond zijn. Maar achter in de stadia van het voorleven komt ook een proces van menselijke bewustzijnsontwikkeling tot uitdrukking, dat er voor zorgt dat het spirituele voortleven toch niet helemaal hetzelfde is als het ooit in het ver verleden geweest zou kunnen zijn. We leven nu tenslotte in een totaal andere wereld, en in het huidige spirituele voortleven moet dan ook plaats bieden aan alle verworvenheden van de moderne Westerse wereld.

Ik laat in het derde deel zien dat de spiritualiteit die voortkomt uit het Godinnenerfgoed een totaal andere vorm van spiritualiteit is dan de vorm die we kennen vanuit het Christendom. Bij de Christelijke spiritualiteit is er altijd een duidelijke scheiding tussen lichaam/materie en geest geweest, en komt de spiritualiteit tot leven in de mate waarin het lichaam of de materie is overstegen. Bij de spiritualiteit die vanuit het Godinnenerfgoed tot leven komt, is er geen scheiding tussen lichaam/materie en geest, en worden zowel het lichamelijke als het materiële juist positief gewaardeerd en nemen beiden een belangrijke plaats in binnen de spiritualiteit. De Christelijke spiritualiteit is vooral gefocust op transcendentie, de spiritualiteit die voorkomt uit het Godinnenerfgoed is vooral gefocust op immanentie. Ik loop in dit deel langs de plekken waar deze laatste zich volgens mij het meest duidelijk aan het manifesteren is.

Allereerst besteed ik aandacht aan de bekende *God-is-dood* hypothese van Nietzsche en betoog dat deze hypothese helemaal voorbij is gegaan aan het bestaan van het Godinnenerfgoed. In de 19^e eeuw, toen Nietzsche tot zijn inzicht kwam, was er natuurlijk ook nog nauwelijks duidelijkheid omtrent het belang van dit erfgoed voor het menselijk welzijn. De grenzen van de secularisatie komen aan bod, en ik ga uitgebreid in op de onderzoekers die niet zozeer spreken over de Godin als wel over de vrouwelijke kant van God.

In het tweede hoofdstuk van dit deel ga ik in op de Oosterse inspiratiebronnen. Zonder de invloeden uit het Oosten zou de huidige Godinnenspiritualiteit nooit gestalte hebben kunnen krijgen. In het Westen waar de mannelijk georiënteerde rede vele eeuwen de scepter had gezwaaid, werden in de 19^e eeuw de deuren naar de spiritualiteit weer geopend door de contacten met het Oosterse wereld, waar de meer vrouwelijk georiënteerde spiritualiteit altijd was blijven voortleven. In die 19^e eeuw bleef de Westers belangstelling nog beperkt bepaalde intellectuele kringen, zoals binnen de toen ontstane leer van de Theosofie. In de 20^e eeuw nam vanaf de 60er jaren de interesse voor het Oosten een hoge vlucht, zoals we bijvoorbeeld kunnen zien in de huidige belangstelling voor het Boeddhisme en het Taoïsme. Het Oosten bracht ook Godinnen onder de Westerse aandacht, zoals Kwan Yin.

In het daarop volgende hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de vrouwelijke kant van het Christendom. De kerkelijke instituten hebben op een patriarchale wijze vorm proberen te geven aan het Christendom, maar eigenlijk is altijd de vrouwelijke kant ook prominent aanwezig geweest. De Maria verering, die opgenomen werd in de Christelijke heiligenverering, heeft eeuwenlang invulling gegeven aan deze vrouwelijke kant. Er is genoeg door onderzoekers op gewezen dat via Maria een beperkte uitleg is gegeven aan het vrouwelijk heilige, in vergelijking met de verering van de 'heidense' Godin, In onze tijd staat die Maria verering opnieuw in de belangstelling, en worden pogingen gedaan deze meer diepgang te geven. Daarnaast zien we dat Maria Magdalena, de andere vrouwspersoonage die al eeuwenlang een belangrijke plaats onder de heiligen had ingenomen, in een nieuw licht wordt bekeken. Ze zou de belangrijkste discipel van Jezus geweest zijn, maar haar rol zou door de patriarchale instituten systematisch gemarginaliseerd zijn. De opwaardering van de figuur van Maria Magdalena was het centrale

thema van Dan Brown's boek *The Da Vinci Code*, die er voor heeft gezorgd dat de 'grote massa' ook oog kon krijgen voor de lang ondergwaardeerde vrouwelijke kant van het Christendom. De vondst van de boekrollen bij Nag Hammadi, waaronder het *Evangelie van Maria* en het *Evangelie van Thomas*, heeft een enorme bijdrage geleverd aan dit veranderende beeld, met name omdat Jezus zelf (in het *Evangelie van Thomas*) het *Koninkrijk der Hemelen* op een nogal onthullende wijze omschrijft als een wereld die om ons heen overal aanwezig is maar niet wordt waargenomen. Er is door veel onderzoekers gewezen op het radicale van deze omschrijving, die totaal afwijkt van wat er alle voorgaande eeuwen over de aard van het *Koninkrijk der Hemelen* is verteld. Het *Koninkrijk der Hemelen* in het *Evangelie van Thomas* blijkt op één lijn te liggen met de bewustwording van een onderliggende impliciete orde of, anders gezegd, van de werking van de matrix in ons bestaan. Verder wordt o.a. nog aandacht besteed aan de herwaardering van de Maagd Maria, aan de opkomst van de Keltische spiritualiteit, waarbinnen het vrouwelijke een grote rol speelt, en aan de hernieuwde belangstelling voor Christelijke mystiek.

In het daarop volgende hoofdstuk wordt ingegaan op de opkomst van de vrouwelijke spiritualiteit, waarbinnen uiteraard het Godinnenerfgoed vaak een plek vindt. De link wordt ook gelegd naar het verre verleden, de pre-patriarchale tijd toen vrouwen zoals tal van bronnen onthullen ook een grote bijdrage aan spiritualiteit konden leveren. De sjamaan, bijvoorbeeld, was niet vanzelfsprekend een man, maar kon zeker ook een vrouw zijn, en er zijn zelfs aanwijzingen dat vrouwen ooit een vooraanstaande rol hebben gespeeld in de sjamanistische wereld. In onze tijd krijgt de vrouwelijke spiritualiteit vooral uitdrukking via de Wicca, de moderne heksenbeweging. De noemer 'heks' is door hen welbewust gekozen, mede om de negatieve connotatie van dit woord te niet te doen en te laten zien dat zij binnen een traditie opereren die al heel oud is. Werd Wicca tot voor kort nog nauwelijks serieus genomen, dat begint behoorlijk te veranderen, getuige o.a. de manier waarop Susan Smit er zich in ons land voor inzet om de vooroordelen jegens 'moderne heksen' weg te nemen. Ik besteed binnen het kader van vrouwelijke spiritualiteit ook nog aandacht aan het belang van ritmes en cycli: vanwege hun maandelijkse cycli zijn vrouwen hier altijd gevoeliger voor geweest dan mannen. De overmatige aandacht voor de vrouwelijke

spiritualiteit in onze tijd duidt volgens mij op te lange onderdrukking en marginalisering van de spirituele kracht van het Godinnenerfgoed. De vrouwelijke spiritualiteit heeft inmiddels ook mannen geïnspireerd tot het nieuw leven inblazen van een mannelijk spiritualiteit, maar het is de vraag of hierin niet een stil verlangen ligt besloten naar eerherstel van de oude machtspositie van de man.

In het hoofdstuk dat er op volgt richt ik mijn aandacht op de nondualistische werkelijkheid. Dit onderwerp sluit aan op de behandeling van het dualisme in het seculiere deel. Op veel plekken in dat deel werd al duidelijk dat de beperkingen van dit dualisme overstegen moeten worden en ook al worden, maar in het onderhavige hoofdstuk wordt duidelijk dat een nondualistische werkelijkheidsbeleving altijd een spirituele werkelijkheidsbeleving zal zijn. Als we bijvoorbeeld komen tot een herwaardering van onze relatie met de Ander, overgaan tot geven van iets of van onszelf aan een ander, het dierlijke in onszelf leren herwaarderen, ons openstellen voor de krachten van het ons omringende moederland, of ons een ecologisch bewustzijn eigen maken, dan zullen we uiteindelijk uitkomen bij de spiritualiteit.

Het thema van de terugkeer van de ziel staat centraal in het daaropvolgende hoofdstuk. Er zijn tal van studies die dit thema bespreekbaar hebben gemaakt, laten zien hoe de ziel als kracht in ons leven werkt, en hoe met name de werkelijkheidsbeleving van de ziel in onze tijd nodig is om het leven van betekenis te voorzien. Een belangrijk verschil tussen de geest en de ziel is (volgens Thomas Moore) dat de geest de neiging heeft ons naar boven te trekken naar een transcendente werkelijkheid, boven het leven verheven, en dat de ziel ons naar beneden trekt, dieper in ons wezen, en ook dieper in de materie. De kracht van de ziel kan daarom als heel bedreigend worden ervaren, als een stagnatie van de innerlijke ontwikkeling, die als een pad van laag naar hoog wordt gezien. Het geestelijke heeft zeker een belangrijke plaats in ons bestaan, maar het wordt duidelijk dat de opstijging naar de transcendente regionen alleen zin heeft, als eerst wordt afgedaald in het zieleleven. Zelfs al kan de geest of de ziel los van het lichaam bestaan, zoals *Bijna Dood Ervaringen* steeds duidelijker tonen, dan is het nog steeds niet zo dat de geest of ziel als verheven aan het materiele bestaan moet worden beschouwd. Dat is helaas wel gebeurd met de geest, en de ervaringen met de werkelijkheid van de ziel blijken heel goed te kunnen helpen om deze

situatie te corrigeren. De herwaardering van de werkelijkheid van de ziel staat op één lijn met de ontdekkingen op het gebied van de quantummechanica, waarin energie en niet de materie aan de basis ligt van het bestaan.

Om in algemene zin een brug te slaan tussen het seculiere en spirituele deel van dit boek heb ik vervolgens een hoofdstuk ingevoegd, dat ik ‘de herontdekking van onszelf’ heb genoemd. Hierin komen thema’s aan de orde uit het seculiere deel die nog niet in de andere hoofdstukken duidelijk ter sprake zijn gekomen – de terugkeer van het beeld; de herontdekking van de mythologische wereld; microbiologische onthullingen en de grenzen van de wetenschap; holistische geneeskunde; de ontwikkeling van top-down naar bottom-up; de weg van het partnerschap en het giftgeven; rechtvaardigheid; individuele soevereiniteit; en de herwaardering van de ‘primitieven’ en de ‘boeren’. Kort laat ik zien hoe deze thema’s ook betekenis hebben op het spirituele terrein. Wat de titel van het hoofdstuk betreft: hoe meer we ons realiseren dat alle seculiere thema’s uiteindelijk uitmonden op het terrein van de spiritualiteit, hoe meer daardoor we onszelf herontdekken.

Het laatste hoofdstuk is getiteld ‘Leven in een Heilige Matrix’ en heeft de bedoeling de laten zien waar het Godinnenerfgoed ons uiteindelijk zal heen leiden. Het ligt in het verlengde van het laatste hoofdstuk van het deel over het seculiere voortleven, dat gewijd van aan de ontwikkeling van egobewustzijn naar ecobewustzijn. Essentieel is dat we goed begrijpen dat de bewustwording van onze verbondenheid met de aarde altijd klein moet beginnen, in de directe omgeving. Vanuit die directe omgeving openen zich de mondiale kanalen vanzelf. En zo moet het ook keer op keer opnieuw vorm krijgen, zonder dat dit als een soort ballast wordt ervaren. Er kan door de mens nooit een soort verbondenheid op grote schaal gerealiseerd worden, als wordt voorbijgegaan aan de kleine schaal. Was Gaia, het levende organisme van onze planeet, een aantal decennia nog een beeld waar veel wetenschappers grote twijfels bij hadden en dat alleen ingang vond bij wat ‘alternatieve dromers’, het is steeds duidelijker geworden dat die levende entiteit waar alle levende wezens inclusief de mens onderdeel van uitmaken werkelijk bestaat en ook altijd heeft bestaan. Zij is geen strenge Oppergodin, zoals de Christelijke God, die het leven buiten de schepping aanstuurde en corrigeerde, dat lang is geweest. Nee, ze is zelf de Schepping, de impliciete orde en expliciete

orde in haar totaliteit, een Schepping waartoe wij uitgenodigd worden om volledig aan deel te nemen. En die deelname realiseren we in de eerste plaats door ons verbonden te voelen met de plek waar we ons bevinden. In harmonie leven met met Moeder Aarde, dat is de ultieme consequentie waar het voortleven van het Godinnenerfgoed toe heeft geleid.

Ik heb er nog een epiloog aan toegevoegd, die een beetje losstaat van de drie delen en waarin ik probeer het geheel van de drie delen onder woorden probeer te brengen. Ik ga hier nog kort in op het (Westerse) fundamentalisme, dat zich in allerlei vormen in onze samenleving manifesteert, niet alleen in de traditionele instituten van het Christendom, maar – zoals op diverse plekken in deze studie duidelijk is geworden – met name ook in de wetenschappen. Dit zijn veelal door mannen aangestuurde bewegingen die zich doelbewust afsluiten voor alle ontwikkelingen die in deze studie aan de orde zijn gekomen. Daarom kunnen ze worden beschouwd als tegenbewegingen van het Godinnenerfgoed, die naar mijn idee niet krachtig genoeg zijn om de ontwikkelingen die in deze studie aan de orde zijn geweest te ondergraven. In de laatste paragraaf van deze epiloog, waarin aandacht besteed aan toekomstige ontwikkelingen op het gebied van het Godinnenerfgoed, breng ik wat interessante inzichten van andere onderzoeken ter sprake, die laten zien dat het toekomstbeeld zeker niet te somber hoeft te zijn.